

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΕΙΧΑ ΔΕΙ τρεῖς φωτογραφίες αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ μία ἦταν αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε μᾶλλον παιδικὴ φωτογραφία, ὑπολογίζω λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὰ δέκα. Ἐδειχνε αὐτὸ τὸ παιδί, περιτριγυρισμένο ἀπὸ ἓνα πλῆθος γυναικῶν (φαντάζομαι οἱ μεγαλύτερες καὶ οἱ μικρότερες ἀδερφές, καθὼς καὶ οἱ ξαδέρφες), νὰ στέκεται στὴν ἄκρη τῆς λιμνούλας ἐνὸς κήπου, φορώντας μιὰ φαρδιά χακάμα¹ με ἀδρὲς ρίγες. Μὲ τὸ κεφάλι γερμένο περὶ τὶς τριάντα μοῖρες πρὸς τ' ἀριστερά, εἶχε στὸ πρόσωπο ἓνα ἄσχημο χαμόγελο. Ἄσχημο; Κι ὅμως, ἂν τὴν ἔβλεπαν τίποτε ἄνθρωποι χωρὶς πολλὰ εὐαισθησίες (δηλαδὴ ἄνθρωποι ποὺ δὲν νοιάζονται γιὰ πράγματα ὅπως ἡ ὀμορφιὰ ἢ ἡ ἀσχήμια), θὰ πέταγαν ἀδιάφορα ἓνα ἀνεύθυνο κομπλιμέντο:

«Τί χαριτωμένο ἀγοράκι!»

Σίγουρα, μιὰ ὑπόνοια ἀπ' αὐτὸ ποὺ κοινῶς ἐννοοῦμε μὲ τὴ λεγόμενη «χάρη», ἔτσι ποὺ αὐτὸ τὸ ἀδιάφορο κομπλιμέντο νὰ μὴν εἶναι τελικὰ ἐντελῶς κενό, δὲν ἔλειπε ἀπ' τὸ χαμογελαστὸ πρόσωπο ἐκείνου τοῦ παιδιοῦ. Ἐντούτοις, ἂν τὴν ἔβλεπε ἓνας ἄνθρωπος μὲ κάποια, ἔστω καὶ ἐλάχιστη, παιδεία γύρω ἀπ' τὸ τί εἶναι ὠραῖο καὶ τί ἄσχημο, μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ σὰν νὰ τίναζε ἀπὸ πάνω

1. Ἰαπωνικὸ παντελόνι.

του μιὰ τριχωτή κάμπια θὰ πέταγε, πιστεύω, πέρα αὐτὴ τῆ φωτογραφία, μουρμουρίζοντας μὲ ἔντονη ἀηδία:

«ὦ, τί ἀποκρουστικὸ παιδί!»

Ἄκριβῶς τὸ χαμόγελο αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ, ὅσο περισσότερο τὸ κοίταζες, τόσο, δίχως νὰ εἶναι σαφές γιατί, ἄρχιζε νὰ σοῦ μεταδίδει μιὰ αἴσθηση παράξενη, ἀηδιαστική. Ὁχι, στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ χαμόγελο. Αὐτὸ τὸ παιδί καθόλου δὲν χαμογελάει. Ἀπόδειξη, αὐτὸ τὸ παιδί στέκεται ἔχοντας κλεισμένες σφιχτὰ καὶ τίς δυὸ του γροθιές. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔχουν κλεισμένες σφιχτὰ τίς γροθιές τους, δὲν μποροῦν νὰ χαμογελάσουν. Εἶναι πῆθηκος. Εἶν' ἓνα χαμόγελο πιθήκου. Αὐτὸ ποὺ μοιάζει χαμόγελο δὲν εἶναι παρὰ κάτι ἄσχημες ρυτίδες σ' ἓνα ζαρωμένο πρόσωπο. Ἡ σκέψη ποὺ σοῦ ῥχόταν βλέποντάς το ἦταν «κοίτα ἓνα ρυτιδιασμένο μικρό!». Ὅμως, ἀκόμα περισσότερο, ἦταν ἡ φωτογραφία μιᾶς μορφῆς ποὺ εἶχε κάτι τὸ ἀλλόκοτο, θὰ ἔλεγες καὶ κάτι βρόμικο, πού, ναί, προκαλοῦσε παράξενα τάση γιὰ ἐμετό.

Τὸ πρόσωπο τῆς δεύτερης φωτογραφίας εἶχε μιὰ ἐκπληκτικὴ μεταμόρφωση. Τώρα ἦταν ἡ μορφή ἑνὸς σπουδαστῆ. Φωτογραφία τῆς ἐποχῆς τοῦ λυκείου, ἴσως τοῦ πανεπιστημίου, δὲν μποροῦσες νὰ πεῖς μὲ ἀκρίβεια. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἔδειχνε ἓναν τρομερὰ ὁμορφο σπουδαστή. Ὅμως κι αὐτὴ, περιέργως, δὲν ἔδινε τὴν αἴσθηση ἑνὸς ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Ὁ νέος φοροῦσε σχολικὴ στολή. Ἀπ' τὸ τσεπάκι στὸ στήθος του πρόβαλλε ἓνα λευκὸ μαντίλι. Καθόταν μὲ διπλωμένα τὰ πόδια σὲ μιὰ ψάθινη καρέκλα. Καὶ χαμογελοῦσε. Μόνο ποὺ αὐτὴ τῆ φορά δὲν ἦταν τὸ γεμάτο ρυτίδες χαμόγελο ἑνὸς πιθήκου. Ἦταν ἓνα ἀρκετὰ ἐπιδέξιο χαμόγελο. Ὅμως, ἀπροσ-

διόριστα, κάπου διέφερε από τὸ χαμόγελο ἑνὸς ἀνθρώπου. Νὰ τὸ πῶ τὸ βάρος τοῦ αἵματος; Νὰ τὸ πῶ ἀκόμα ἡ στυφάδα τῆς ζωῆς; Ἡ αἴσθηση κάποιου τέτοιου, δηλαδή ἑνὸς οὐσιαστικοῦ στοιχείου, ἔλειπε ἐντελῶς. Αὐτὸ τὸ πρόσωπο δὲν εἶχε κανένα βάρος, οὔτε καν τὸ βάρος ἑνὸς πουλιοῦ. Ἐλαφρὸν σὰν πούπουλο, ἦταν μόνο σὰν ἓνα φύλλο ἄσπρο χαρτί. Ποῦ ὅμως χαμογελοῦσε. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ ἐντύπωση ἦταν ὅτι πρόκειται γιὰ κάτι ἐντελῶς τεχνητό. Ἀλλὰ κι αὐτὸ δὲν ξέρω πῶς νὰ τὸ προσδιορίσω ἀκριβέστερα — ἀκκισμὸς; Δὲν πάει. Προσποίηση; Δὲν πάει. Κάτι δανδίστικο; Οὔτε αὐτὸ ταιριάζει. Φιλαρέσκεια; Σίγουρα δὲν ταιριάζει. Ὅπως καὶ νὰ 'χει, τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἂν κοίταζε κανεὶς καλά, ναί, καὶ πάλι, ἀκόμα κι ἀπ' αὐτὸν τὸν ὄμορφο σπουδαστὴ ἔβγαине κάτι φρικιαστικό, κάτι ἀποκρουστικό. Ἐγὼ μέχρι τότε δὲν εἶχα ξαναδεῖ κάποιον νέο μὲ τέτοιου εἴδους παράξενη ὄμορφη.

Ἡ τρίτη φωτογραφία ἦταν ἡ πιὸ ἀλλόκοτη. Ἦταν δύσκολο νὰ προσδιορίσεις τὴν ἡλικία. Τὸ κεφάλι εἶχε γκριζάρει ἀρκετά. Καθόταν στὴ γωνιὰ ἑνὸς ἐξαιρετικὰ βρόμικου δωματίου (ὅτι ὁ τοῖχος κατέρρευε, σὲ τρία μάλιστα σημεῖα, φαινόταν καθαρά στὴ φωτογραφία) καὶ εἶχε ἀπλωμένα τὰ χέρια πρὸς ἓνα μικρὸ μαγκάλι, γιὰ νὰ ζεσταθεῖ. Αὐτὴ τὴ φορά δὲν χαμογελοῦσε. Δὲν εἶχε καμία ἔκφραση. Κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ φωτογραφία ἀνέδιδε μιὰ πραγματικὰ σιχαμερὴ, δυσοίωνη μυρουδιά, σὰν ὁ εἰκονιζόμενος νὰ εἶχε πεθάνει ἐνῶ εἶχε ἀπλωμένα τὰ χέρια πρὸς τὸ μαγκάλι. Ἀλλὰ τὸ παράξενο δὲν ἦταν μόνο αὐτό. Σ' ἐκείνη τὴ φωτογραφία, ἐπειδὴ τὸ πρόσωπο εἶχε ἀποτυπωθεῖ ἀρκετὰ μεγάλο, μποροῦσα νὰ ἐξετάσω τὰ χαρακτηριστικά του λεπτομερῶς: τὸ μέτωπο ἦταν συνη-

θισμένο, οί ρυτίδες τοῦ μετώπου ἐπίσης συνηθισμένες, τὰ φρύδια ἐπίσης συνηθισμένα, τὰ μάτια ἐπίσης συνηθισμένα, ἡ μύτη, τὸ στόμα, τὸ σαγόνι ἐπίσης. Ὅμως, ἅα, αὐτὸ τὸ πρόσωπο ὄχι μόνο δὲν εἶχε καμία ἔκφραση, ἀλλὰ δὲν ἄφηνε κἀν μιὰ ἐντύπωση. Δὲν εἶχε κάποιον ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό. Γιὰ παράδειγμα, ἐγὼ κοιτάζω αὐτὴ τὴ φωτογραφία καὶ μετὰ κλείνω τὰ μάτια. Καὶ ἤδη ἔχω ξεχάσει αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Τὸν τοῖχο τοῦ δωματίου, τὸ μικρὸ μαγκάλι, ὄλ' αὐτὰ μπορῶ νὰ τὰ ἐπιναφέρω στὴ μνήμη μου, ὅμως ἡ ἐντύπωση τοῦ προσώπου τῆς κύριας μορφῆς ἐκείνου τοῦ δωματίου ἔχει καλυφθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ ὁμίχλη. Ὅπως καὶ νὰ κάνω, ὅ,τι καὶ νὰ κάνω, δὲν μπορῶ νὰ τὸ θυμηθῶ. Εἶναι ἓνα πρόσωπο ποῦ γι' αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ μιὰ προσωπογραφία. Δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ κἀν ἓνα καρτούν. Ἀνοίγω τὰ μάτια. Ἄ, ἓνα τέτοιο πρόσωπο ἦταν, ναί, τώρα τὸ θυμήθηκα, ὄχι, οὔτε κἀν μιὰ τέτοια χαρὰ δὲν ἔχω. Ὑπερβάλλοντας λίγο, ἂν, ἀφοῦ ἀνοίξω τὰ μάτια, ξανακοιτάζω ἐκείνη τὴ φωτογραφία, καὶ πάλι δὲν μπορῶ νὰ τὸ θυμηθῶ. Ἔτσι, ἀπ' τὴ δυσαρέσκεια καὶ τὸν ἐκνευρισμό, τελικὰ θέλω ν' ἀποστρέψω τὸ βλέμμα.

Ἀκόμα καὶ στὸ λεγόμενο «νεκρὸ πρόσωπεῖο» ὑπάρχει, νομίζω, περισσότερο κάτι ποῦ ν' ἀποτελεῖ ἔκφραση, κάτι ποῦ ν' ἀφήνει μιὰ ἐντύπωση. Μιὰ αἴσθηση ὅπως αὐτὴ ποῦ δημιουργεῖ τούτῃ ἡ φωτογραφία εἶναι, μοῦ φαίνεται, κάτι σὰν αὐτὸ ποῦ θὰ προέκυπτε ἂν βάζαμε στὸ σῶμα ἑνὸς ἀνθρώπου τὸ κεφάλι ἀπὸ ἓνα ἄλογο κάρου. Τέλος πάντων, κάτι ἀπροσδιόριστο κάνει αὐτὸν ποῦ τὴν κοιτάζει νὰ γεμίζει μ' ἓνα μακάβριο, ἀηδιαστικὸ αἴσθημα. Πραγματικά, ποτέ μου δὲν εἶχα ξαναδεῖ τὸ πρόσωπο ἑνὸς τόσο παράξενου ἀνθρώπου.

ΠΡΩΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ

ΕΖΗΣΙΑ μιὰ ζωὴ γεμάτη ἀπὸ ἐπαίσχυντες καταστάσεις.

Δὲν ἔχω τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὸ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ λένε μιὰ κανονικὴ ἀνθρώπινη ζωὴ.

Ἐπειδὴ γεννήθηκα σ' ἓνα χωριό, στὴν ἐπαρχία Τοο-χόκου, ἡ πρώτη φορὰ ποὺ εἶδα τρένο ἦταν ὅταν εἶχα πιὰ μεγαλώσει ἀρκετά. Ἀνέβαινα, κατέβαινα τὴ γέφυρα τοῦ σταθμοῦ χωρὶς νὰ μοῦ περνάει ἀπ' τὸ μυαλό ὅτι αὐτὴ εἶναι γιὰ νὰ περνᾷς στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀποβάθρας. Νόμιζα ἀπλᾶ πὼς εἶναι κάτι ποὺ τὸ ἐγκατέστησαν μόνο γιὰ νὰ κάνουν τὸ σύμπλεγμα τοῦ σταθμοῦ διασκεδαστικό, ὅπως στὶς παιδικὲς χαρὲς στὸ ἐξωτερικό, ἢ γιὰ νὰ τὸ κάνουν κάτι μοδάτο. Σκεφτόμουν μάλιστα μ' αὐτὸ τὸν τρόπο γιὰ μεγάλο διάστημα. Γιὰ μένα, τὸ ν' ἀνεβοκατεβαίνω τὴ γέφυρα ἦταν μᾶλλον ἓνα εἶδος διασκέδασης ὑψηλοῦ γούστου. Νόμιζα ὅτι ἀνάμεσα στὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρει ὁ σιδηρόδρομος, αὐτὴ ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ κομψές. Ὅταν ἀργότερα ἀνακάλυψα ὅτι δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα μέσο στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἐξαιρετικῆς πρακτικῆς ἀνάγκης, δηλαδὴ γιὰ νὰ περνοῦν οἱ ταξιδιωτὲς στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τῆς ἀποβάθρας, ξαφνικὰ τὸ ἐνδιαφέρον μου ἔσβησε.

Ἐπίσης, ὅταν ἤμουν παιδί, ὅποτε ἔβλεπα σὲ εἰκονογραφημένα βιβλία φωτογραφίες ὑπόγειων συρμῶν, προφανῶς καὶ πάλι δὲν καταλάβαινα ὅτι ἐφευρέθηκαν ἀπὸ

μιὰ πρακτική ἀνάγκη. Νόμιζα ὅτι τὸ νὰ ταξιδεύει κανεὶς ὑπόγεια ἦταν ἀπλὰ μιὰ πιὸ ἐνδιαφέρουσα διασκέδαση ἀπ' τὸ νὰ ταξιδεύει στὴν ἐπιφάνεια.

Ἐπειδὴ ἀπὸ μικρὸ παιδί εἶχα ἀσθενική κρᾶση, συχνὰ βρισκόμουν ἄρρωστος στὸ κρεβάτι. Ἐκεῖ, νόμιζα ὅτι τὰ σεντόνια, ἡ μαξιλαροθήκη, ἡ παπλωματοθήκη δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐντελῶς ἀνούσια διακόσμηση. Ὄταν, γύρω στὰ εἴκοσι, κατάλαβα πὼς ἦταν γιὰ κάτι ἐντελῶς ἄλλο, γιὰ μιὰ πρακτικὴ χρῆση, μ' ἔπιασε ἀπογοήτευση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη πεζότητα κι ἔκανα θλιβερὲς σκέψεις.

Ἐξάλλου, ἐγὼ δὲν ἤξερα τί σημαίνει ἄδειο στομάχι. Ὅχι, δὲν ἐννοῶ ὅτι μεγάλωσα σ' ἓνα σπίτι πού δὲν εἶχε πρόβλημα μὲ τὸ φαῖ καὶ τὸ ντύσιμο, δὲν τὸ λέω μ' αὐτὴ τὴ βλακώδη ἔννοια. Ἐννοῶ ἀπλὰ ὅτι δὲν καταλάβαινα τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ αἶσθημα τοῦ λεγόμενου «ἄδειου στομαχιοῦ». Καταλαβαίνω ὅτι πρόκειται γιὰ περίεργη περιγραφή τοῦ πράγματος, ὅμως ἀκόμα κι ὅταν τὸ στομάχι μου εἶναι ἄδειο, ἐγὼ δὲν τὸ προσέχω. Ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ, ἀπὸ τὸ γυμνάσιο, ὅταν ἐπέστρεφα σπίτι ἀπὸ τὸ σχολεῖο, οἱ ἄνθρωποι γύρω μου ἔπεφταν πάνω μου πιεστικά, «ἔλα, φαντάζομαι πεινᾶς, κι ἐμεῖς τὸ θυμόμαστε, ὅταν γυρίζουμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ψοφάγαμε τῆς πείνας, λοιπόν, τί λὲς γιὰ λίγο ἀμανατό;² Ἐχει καὶ καστέλα,³ καὶ ψωμί», ἔθετα σὲ ἐπιδεικτικὴ λειτουργία τὸ ἔμφυτο πνεῦμα κολακείας πού εἶχα, καὶ μουρμουρίζοντας («ναί, πεινάω») ἔχωνα στὸ στόμα μου καμιὰ δεκαριά ἀμα-

2. Γλυκὸ ἀπὸ κόκκινα (ἄζούκι) ἢ ἄλλα φασόλια καὶ ζάχαρη.

3. Τὸ παντεσπάνι. Μὲ τὴν ὀνομασία «καστέλα» τὸ ἔφεραν στὴν Ἰαπωνία οἱ Πορτογάλοι.

νατό, όμως αίσθημα πείνας, τί ακριβώς είναι, δέν καταλάβαινα ούτε στο ελάχιστο.

Φυσικά, κι ό ίδιος τρώω βέβαια πολύ, όμως κάποια θύμηση ότι έφαγα ποτέ από αίσθημα πείνας δέν έχω σχεδόν καθόλου. Αντίθετα, μου άρεσε νά τρώω όταν έπρόκειτο για πράγματα που θεωρούνταν σπάνια. Προτιμούσα πράγματα ιδιαίτερα. Έτσι, όποτε έβγαινα έξω, έτρωγα σχεδόν πάντα τά περισσότερα άπ' όσα ήταν μπροστά μου, ακόμα και με τό ζόρι. Όταν ήμουν παιδί, ή πιο όδυνηρή στιγμή ήταν πραγματικά ή ώρα του οικογενειακού φαγητού.

Στό σπίτι μου στο χωριό ζούσαμε μιá οικογένεια συνολικά δέκα ανθρώπων. Καθόμασταν σε δύο παράλληλες σειρές, αντικριστά, έχοντας ό καθένας τό δικό του τραπέζακι μπροστά του. Έγώ, τό μικρότερο παιδί, καθόμουνα φυσικά στην τελευταία θέση. Η θύμηση αúτης τής σκηνης, δέκα άνθρωποι νά τρώνε τήν ώρα π.χ. του μεσημεριανού φαγητού σιωπηλά σιωπηλά, μου πάγωνε πάντα τό είναι. Έξάλλου, έπειδή ήμασταν μιá παλιά, συντηρητική οικογένεια, και τά φαγητά ήταν, τά περισσότερα, συνηθισμένα. Σπάνια, ξεχωριστά πράγματα, ακόμη κι αν τά επιθυμούσα, δέν υπήρχαν. Αυτό μ' έκανε νά φοβάμαι, όλο και περισσότερο, τήν ώρα του φαγητού. Καθισμένος στην τελευταία θέση, μέσα σ' εκείνο τό μισοσκότεινο δωμάτιο, τρέμοντας άπ' τό κρύο, έβαζα στο στόμα μου λίγη μόνο ποσότητα φαγητού, τήν έσπρωχνα μέσα κι αναρωτιόμουνα γιατί τάχα οι άνθρωποι πρέπει νά τρώνε τρεΐς φορές τήν ήμέρα. Τό ότι όλοι έτρωγαν με πρόσωπο σοβαρό μ' έκανε νά σκέφτομαι πώς είναι κι αυτό ένα είδος τελετής. Πώς ή οικογένεια έπρεπε νά

τρώνει τρεῖς φορές τὴν ἡμέρα, μαζεμένη σ' ἓνα μισοσκότεινο δωμάτιο, μὲ τὰ τραπεζάκια τοποθετημένα μπροστά τους στὴ σειρά, μὲ τὴ σωστὴ τάξη, κι ὅτι ἔπρεπε νὰ φᾶνε σιωπηλοί, σκυφτοί, μ' ἔκανε νὰ σκέφτομαι ἀκόμα κι ὅτι ἴσως νὰ ἐπρόκειτο γιὰ προσευχὴ σὲ τίποτα πνεύματα ποὺ σέρνονταν μέσα στὸ σπίτι.

Ἡ φράση ὅτι ἂν δὲν φᾶς θὰ πεθάνεις, στὰ δικά μου ἀφτιά δὲν ἀκούγόταν παρὰ μόνο σὰν δυσάρεστη ἀπειλή. Αὐτὴ ἢ δεισιδαιμονία (ἀκόμη καὶ τώρα ἔτσι τὴ βλέπω, σὰν δεισιδαιμονία) μοῦ δημιουργοῦσε πάντα ἓνα αἰσθημα ἀνασφάλειας καὶ φόβου. Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἂν δὲν φᾶνε θὰ πεθάνουν, ὅτι γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐργάζονται, γιὰ νὰ τρῶνε, ἦταν γιὰ μένα λόγια τόσο δυσνόητα καὶ παράξενα, καὶ μοῦ προκαλοῦσαν ἀκόμα κι ἓνα αἰσθημα ἐκπληξης καὶ ἀπειλῆς μαζί, ὅσο τίποτε ἄλλο. Ἐν ὀλίγοις, τὸ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ κινεῖ τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀκόμα καὶ τώρα κάτι ποὺ δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω. Ἡ ἰδέα μου περὶ εὐτυχίας καὶ ἡ ἰδέα ὅλων τῶν ἀνθρώπων στὸν κόσμο γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα εἶχαν πάντα τόση διαφορά, ποὺ μοῦ δημιουργοῦσε ἀνασφάλεια. Μάλιστα σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ τὶς νύχτες μ' ἔκανε νὰ στριφογυρίζω στὸ κρεβάτι βογγώντας, ἀκόμα καὶ νὰ νιώθω ὅτι ἀρχίζω νὰ τρελαίνομαι. Ἐγώ, ἓνα ἄτομο εὐτυχισμένο; Κι ὅμως, ἀπ' ὅταν ἤμουν μικρὸ παιδί μοῦ ἔλεγαν, καὶ μάλιστα συχνά, πὼς εἶμαι εὐτυχής, ἐνῶ ἐγὼ ὑπέφερα σὰν νὰ ἤμουν στὴν κόλαση. Ἀντίθετα, ἐμένα μοῦ φαινόταν ὅτι μᾶλλον ἐκεῖνοι ποὺ μ' ἔλεγαν εὐτυχισμένο ζοῦσαν, συγκριτικά, πολὺ πιὸ εὐχάριστα ἀπὸ μένα.

Καμιά φορὰ ἔκανα τὴ σκέψη ὅτι τὸ βάρος τῶν δυστυχιῶν μου ἀποτελεῖται ἀπὸ δέκα εἶδη, καὶ ἂν τοῦ δι-

πλανοῦ μου τοῦ τύχαινε νὰ κουβαλάει ἔστω καὶ ἓνα ἀπὸ αὐτά, αὐτὸ τὸ ἓνα θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ γίνει φοινιάς.

Ἄπλά, δὲν καταλαβαίνω. Σὰν νὰ μὴν μπορῶ κὰν ν' ἀντιληφθῶ τὴ φύση, τὸ βαθμὸ τῆς δυστυχίας τοῦ διπλανοῦ μου. Πρακτικὲς δυσκολίες γιὰ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ὑπάρξει λύση, ὅπως γιὰ παράδειγμα νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ βρεῖ νὰ φάει, εἶναι σίγουρα οἱ πιὸ σκληρές. Τέτοιες δυστυχίες εἶναι ἴσως ὀδυνηρὲς ὅσο καὶ ἡ βαθύτερη κόλαση, τόσο πὺ μπροστά τους περιπτώσεις σὰν τὶς δικές μου δέκα δυστυχίες νὰ σκόρπαγαν στὸν ἄερα. Ὅμως ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸ πὺ δὲν καταλαβαίνω: παρ' ὅλ' αὐτά, ἐκεῖνοι συνεχίζουν νὰ ζοῦν δίχως νὰ αὐτοκτονοῦν, δίχως νὰ παραφρονοῦν, συνεχίζουν νὰ συζητοῦν γιὰ τὰ πολιτικὰ κόμματα, δίχως ν' ἀπελπίζονται, συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς δίχως νὰ σκύβουν τὸ κεφάλι. Μήπως, τελικὰ, δὲν ὑποφέρουν; Μήπως μᾶλλον ἔχουν γίνει στὸ ἔπακρο ἐγωιστές, βεβαιώνοντας μάλιστα ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ φυσικὸ, χωρὶς ν' ἀμφιβάλλουν στιγμή γι' αὐτό;

Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε τέτοιες δυσκολίες τὶς ξεπερνοῦν ἄνετα. Ἐξᾶλλου αὐτὴ εἶναι ἡ κοινὴ μοίρα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ἴσως αὐτὲς νὰ εἶναι μάλιστα ὅ,τι καλύτερο μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει. Δὲν ξέρω... Ἄν, ὑποθέτοντας ὅτι αἰσθάνονται ἔτσι, μποροῦν νὰ κοιμοῦνται καλὰ τὴ νύχτα, λογικὸ ἐπόμενο εἶναι νὰ νιώθουν τὸ πρῶτὸ ἀναζωογονημένοι. Τί ὄνειρα τάχα νὰ βλέπουν; Καθὼς περπατοῦν στὸ δρόμο, τί τάχα νὰ σκέπτονται; Χρήματα; Μπά, δὲν μπορεῖ νὰ 'ναι μόνο αὐτό. Ἐχω τὴν αἴσθησι ὅτι ὄχι. Ἐχω ἀκούσει τὴ θεωρία ὅτι οἱ ἄνθρωποι ζοῦν γιὰ νὰ τρῶνε, ἀλλὰ ὅτι ζοῦν γιὰ νὰ κάνουν λεφτά, κάτι τέτοιο δὲν ἔχω ἀκούσει ποτὲ κανέναν νὰ τὸ λέει. Ὅχι.

Ὡστόσο, σὲ κάποιες περιπτώσεις... Ὁχι, πάλι, οὔτε κι αὐτὸ τὸ καταλαβαίνω... Ὅσο περισσότερο σκέπτομαι τόσο λιγότερο καταλαβαίνω. Τὸ μόνο ποὺ συμβαίνει εἶναι οἱ ἐπιθέσεις τῆς ἀνασφάλειας καὶ τοῦ τρόμου, στὴ σκέψη ὅτι μόνο ἐγὼ εἶμαι ἀλλιώτικος ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἐγὼ δὲν μπορῶ κὰν νὰ συζητήσω μὲ τὸν διπλανό μου. Τί νὰ πῶ, πῶς νὰ τὸ πῶ; Δὲν ξέρω.

Κι ἔτσι ὁδηγήθηκα στὴ σκέψη νὰ κάνω τὸν κλόουν.

Αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία αἴτηση ἀγάπης ποὺ ἀπηύθυνα στοὺς ἀνθρώπους. Γιατί, μ' ὅλο ποὺ τοὺς φοβόμουν στὸ ἔπακρο, φαίνεται ὅτι δὲν μποροῦσα ν' ἀποσπαστῶ ἐντελῶς ἀπ' αὐτοὺς. Μ' αὐτὸ τὸ ἓνα μέσο, νὰ κάνω τὸν κλόουν, μπόρεσα νὰ διατηρήσω ἓναν λιγοστὸ σύνδεσμο μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Κατόρθωσα νὰ διατηρῶ ἀδιάκοπα στὴν ἐπιφάνεια ἓνα φτιαχτὸ χαμόγελο. Ἦταν μιὰ εὐκολία ποὺ πρόσφερα στοὺς ἄλλους, τὴν πετύχαινα ὅμως καταβάλλοντας ἀπὸ μέσα μου, μὲ πολὺ κόπο, ἀπελπισμένες προσπάθειες κι ἔχοντας πάντα τὴν αἴσθηση ὅτι μιὰ τρίχα μὲ χωρίζει ἀπ' τὴν περιοχὴ τοῦ κινδύνου.

Ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια ζοῦσα σὰν ἐντελῶς ἀνίδεος γιὰ τὰ βάσανα ποὺ περνοῦν οἱ ἄλλοι ἢ γιὰ τὸ τί σκέφτονται, κι αὐτὸ ἀκόμα καὶ σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογένειάς μου. Ζοῦσα μόνο τοὺς δικούς μου, ἀφόρητους φόβους, τὴ δική μου ἀμηχανία. Αὐτὰ μὴν μπορώντας ν' ἀντέξω, ἔγινα τελικὰ ἓνας ἐπιδέξιος θεατρίνος. Μ' ἄλλα λόγια, πρὶν καλὰ καλὰ γίνεи ἀντιληπτὸ, ἔγινα ἓνα παιδί ποὺ δὲν ἔλεγε ποτὲ οὔτε μιὰ λέξη ἀλήθειας.

Ὅταν κοιτάω φωτογραφίες ποὺ ἔβγαλα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά μου, βλέπω ὅτι, ἀντίθετα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ποὺ ἔχουν σοβαρὰ πρόσωπα, ἐγὼ